

LENKŲ IR LIETUVIŲ
KONFLIKTAS XIX AMŽIAUS
PABAIGOJE–XX AMŽIAUS
PRADŽIOJE: SENŲ KONCEPCIJŲ
ATGIMIMAS ◉ *Rimantas Miknys,
Darius Staliūnas*

Pastaraisiais metais iš pradžių į lenkišką, o vėliau ir į lietuvišką mokslinį diskursą grįžo XX a. pradžios terminai *senalietuviai* ir *naujieji lietuviai*. Šiuos terminus į mokslinę apyvartą gražinę tyrinėtojai tuo, be kita ko, siekia kritikuoti dominuojančią istoriografijoje požiūrį į konfliktą dėl Vilniaus kaip į dviejų modernių nacionalizmų susidūrimą. Teigiama, kad šiam konfliktui geriau tiktų minėti *senalietuvio* ir *naujajalietuvio* terminai, nes, iš tiesų, tai buvo dviejų skirtingų lietuviybės sampratų – senosios (istorinės) ir modernios (etnolingvistinės) ginčas. Didelę įtaką šios terminijos atgimimui padarė Krzysztof Buchowski. Jis iš pradžių savo knygoje apie abipusius mitus, stereotipus ir vaizdinius XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje teigė, kad šią terminiją vartojo jo aprašomi istoriniai herojai¹, o vėliau ją be paaiškinimų vartoja kaip analitines kategorijas². Labai greitai šie terminai kaip analitinės kategorijos buvo pradėti vartoti ir kai kurių Lietuvos istorikų. Štai Alfredas Bumblauskas, remdamasis K. Buchowskio tekstais, tvirtina, kad kova dėl Vilniaus – tai ne tiek lietuvių ir lenkų konfliktas, kiek pilietinis karas³. Tiesa, lietuvių istorikas daro tam tikrą išlygą: kadangi vienas iš tų *senalietuvių* – Lucjanas Żeligowski dėjosi su Lenkija, jis esą taip išdavė Lietuvos idėją⁴. Kitame straipsnyje pažymima, jog minėtas L. Żeligowski „manipuliavo Lietuvos vardu“⁵. Jau vien skaitant tokią

¹ Rec.: *Buchowski K.* Litvomanai ir polonizuotojai. Mítai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 38–39, 126.

² Ten pat, p. 129.

³ *Bumblauskas A.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir paveldo „dalybos“ istoriografijose // *Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G.*, sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 63. Taip pat žr.: *Bumblauskas A.* Lietuvos tūkstantmetis: dvi atvestos alternatyvos // Lietuvos istorijos studijos. 2009, t. 23, p. 132; *Burbaitė E.* 1791 m. spalio 20 d. „Abiejų Tautų tarpusavio įžado“ istorinė reikšmė ir aktualumas // *Istorija*, t. 73. Prieiga: http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=169&Itemid=60 [žiūrėta 2013 m. vasario 5 d.]; *Bumblauskas A.* Kova dėl Vilniaus buvo pilietinis konfliktas. Prieiga: <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=18950675> [žiūrėta 2013 m. vasario 5 d.].

⁴ *Bumblauskas A.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir paveldo „dalybos“ istoriografijose // *Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G.*, sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 63–64.

⁵ *Bumblauskas A.* Lietuvos tūkstantmetis: dvi atvestos alternatyvos // Lietuvos istorijos studijos. 2009, t. 23, p. 132.

interpretaciją galėtų kilti pagrįstas klausimas, kas gi „lietuviško“ liko *senalietuvio* pažiūrose, jei jis „manipuliavo Lietuvos vardu“ ir dėjosi su Lenkija?

Šiame straipsnyje pabandysime dar kartą pažvelgti į XX a. pradžioje kilusį konfliktą, siekdami atsakyti į klausimą, ar tikrai jis gali būti suprantamas kaip dviem skirtingoms lietuvybės formoms atstovaujančių grupių susidūrimas.

Pati distinkcija tarp „senojo“ ir „naujojo“ vienos ar kitos tautinės tapatybės varianto yra dažnai aptinkama Vidurio ir Rytų Europos šalyse (Čekijoje⁶, turinti tam tikrų specifinių terminų – Vengrijoje⁷ etc.). Panašių tapatybės tipų galima rasti ir Lietuvoje (kaip ir Baltarusijoje), tačiau visai kitas klausimas, ar konfliktą dėl Vilniaus galima aprašyti kaip pirmiausia toms dviem lietuvybės koncepcijoms atstovaujančių grupių susidūrimą. Šią problemą pamėginsime pagrįsti aptardami tuos kolektyvinės tapatybės tipus, kurie minėtoje istoriografijoje priskiriami „senalietuvio“ tipui. Nors mūsų minėtoje istoriografijoje, vartojančioje tokią terminiją, ji nėra apibrėžta, iš konteksto galima suprasti, kad kalbama apie tuos individus, kurie „išlaikė“ senąją *politinę* lietuvišką tapatybę, t. y. laikė save visų pirmą lietuvių (Lietuvos) politinės tautos nariais, istorinę Lietuvą (buvusias LDK žemes) manė esant savarankišką politinį subjektą (sąjungoje su Lenkija ar ne tai jau būtų

⁶ XIX a. paskutiniame dešimtmetyje čekų tautiniame judėjime išryškėjo dvi politinės orientacijos: nuosaiki, konservatyvi, kurios atstovai buvo įvardyti „senačekais“, ir tautinė radikali, demokratinė, siejama su „naujačekais“. „Senačekai“ pasisakė už Habsburgų imperijos trializmą – Austriją–Vengriją–Čekiją. Pagrindiniai ideologai – F. Palacký, F. L. Riegeris, K. Matušas. Čekijos politinio savarankiškumo siekį „senačekai“ grindė senosios Čekijos karalystės valstybingumo idėja. 1860–1877 m. jie telkėsi svarbiausioje čekų partijoje – Čekijos nacionalinėje partijoje. 1872 m., imperatoriui Pranui Juozapui I atmetus jų siūlomą trializmą ir su tuo susitaikius, iš partijos atsiskyrė radikalūs sparnas – „jaunačekai“, sukūrė Čekijos liberalų partiją – Nacionalinę laisvamanių partiją (*Narodní stran svobodomyšlná*), veikusią 1874–1918 m. Jos ideologai – K. Sladkovský, K. Kramázas, E. ir J. Grégroi. Jie irgi pasisakė už minėtą Habsburgų imperijos trializmą, reikalaudami Čekijos, Moravijos ir Austrijos valdytos Silezijos autonomijos vykdančios reformas, turėjusias demokratizuoti, federalizuoti imperijos politinį režimą, sustiprinti tautines ir kultūrinės čekų pozicijas. Svarbiausiais jų politiniais priešais, ypač tautinėje ir kultūrinėje veikloje, buvo tapę vokiečių liberalai, veikę čekų žemėse. Pastarieji baiminosi autonomijos, žadėjusios jiems tautinės mažumos pozicijas. „Jaunačekai“ jau aštuntame dešimtmetyje buvo pasiekę, kad čekų žemių miestų administracijoje pagrindine kalba tapo čekų kalba. Čekų kalba buvo vartojama teismuose ir čekiškai kalbančių regionų valstybinėje administracijoje (žr.: *Hroch M. Maťe narody Europy. Wrocław–Warszawa–Kraków*, 2003, s. 17–18; *Historia Europy Środkowo-Wschodniej. Lublin*, 2000, s. 158; *Waldenberg M. Narody zaleźne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Warszawa*, 2000, s. 61–65).

⁷ Vengrijoje nuo XVIII a. pabaigos iki 1841–1849 m. tautinis judėjimas plėtojosi po kultūrinio atgimimo vėliava ir jo priekyje stovėjo su „Hungarus“ (Vengrijos karalystės gyventojai – „istoriniai“ vengrai) vardu siejami bajorijai priklausę aktyvistai (István Széchényi ir kt.). Nuo 1848–1849 m. vengrų tautiniame judėjime išsivyravauja nauja aktyvistų karta su Lájosu Kossuthu priešakyje, įvardiję save „madjarais“ („etniniai“ vengrai). Jie iškėlė nepriklausomos vengrų valstybės siekį. Anot Kossutho, toje valstybėje negalėjo būti kitų tautų, tik vengrai. O jo oponentas, senosios kartos atstovas nuosaikis Széchénejus neneigė galimybės šalia vengrų būti kitoms tautoms (slovakams, rumunams) ir tik savanoriškai bei palengva asimiliuotis su jais (*Historia Europy Środkowo-Wschodniej. Lublin*, 2000, s. 153–155).

ne toks svarbus klausimas), nepritarė moderniems etnolingvistiniams nacionalizams, taip pat jų siekiamas sutapatinti politines ir etnografines (etnolingvistines sienas). Tai, kas mūsų trumpai aptartoje istoriografijoje yra vadinama „jaunalietuviu“ tipu, nereikalautų papildomų aiškinimų – tai dominuojanti lietuvių tautiniame judėjime tapatybės ideologija, turėjusi aiškų etnolingvistinį pobūdį ir skelbusi, kad lietuviybės pagrindas yra lietuvių kalba, bajorija pagal kilmę yra lietuviška, tad turinti „grįžti“ prie savo istorinių šaknų, lietuviai kaip ir kitos tautos turi turėti savo „namus“ – iš pradžių autonomiją, o vėliau ir tautinę valstybę, tos valstybės sostine turi tapti Vilnius – senasis Lietuvos „sostapilis“. Taigi *senalietuvis* ir *naujalietuvis* „atstovauja“ dviem skirtingoms tautiškumo sampratoms: pirmasis – daugiau ar mažiau modifikuotai senajai (politinei); antrasis – moderniai (etnolingvistinei). Iš čia kyla ir skirtingos politinės programos: pirmieji siekia politinio suvereniteto istorinei Lietuvai, antrieji – etnografini.

Toliau šiame straipsnyje visą dėmesį skirsime „*senalietuvių* problemai“, kurią, manome, galima lengviau išspręsti pasitelkus papildomas analitines kategorijas. Mūsų supratimu, XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lenkakalbėje visuomenėje galima išskirti du pagrindinius tapatybės tipus: lenko Lietuvoje (*Polak na Litwie*) ir Lietuvos lenko (*Polaka litewskiego* ar *litewskiego Polaka*) tapatumus. Tokia šių sąvokų distinkcija buvo apibrėžta XX a. pradžioje. Viešajame diskurse Lietuvos lenko (*Polaka litewskiego* ar *litewskiego Polaka*) sąvoka aptinkama nuo pat XX a. pradžios⁸. Sinonimišku jai laikytinas ypač amžiaus pradžioje dažnai vartotas „lietuvis – lenkas“ (*Polak – Litwin*) ar terminas „krajovcas“⁹. Kartu reikia pasakyti, kad šie terminai tinka ir kaip analitinės kategorijos, padedančios atskleisti su lenkiškumu besitapatinančių asmenų tapatybių tipus. Šių sąvokų – kaip analitinių įrankių – turinį paaiškinsime toliau.

Kolektyvinės tapatybės modelius suprantame kaip savotiškus „idealius tipus“, aiškiai suvokdami, kad buvo įvairių, jei taip galima pasakyti, tarpinių identiteto variantų, be to, jie egzistavo ne kaip tam tikros nekintančios duotybės, bet visą laiką kito.

Pradėti galima nuo *lenko Lietuvoje* atvejo. Jam, mūsų nuomone, atstovauja su modernia etnokultūrine (etnolingvistine) lenkų tauta save siejantys asmenys. Dauguma jų – endekai (lenkų tautiniai demokratai), kurie prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo dominuojanti Lietuvos lenkų visuomenės politinė jėga¹⁰. Svarbus jų tapatu-

⁸ J.S. [?] Litwa i Ruś. Kwestja polska na Litwie i Rusi // Kraj. 1906, Nr. 26, s. 13–14; Zawisza O. Litwini w Litwie. Wilno, 1907, s. 12–14; Römer M. Litwa. Studium odrodzenia narodu litewskiego. Lwów, 1908, s. 27; Baranowski W. Polskość na Litwie // Świat. 1911, nr 23, s. 1–3.

⁹ Wł. Dw. Polak-Litwin // Tygodnik Polski. 1912, nr 7, s. 579–581; Kę. [Kazys Grinius]. Iš nelaimių mokykimės // Lietuvos žinios. 1912 05 26, Nr. 61; Maliszewski E. Żywioł polski na Litwie. Warszawa, 1918, s. 4–7; Świechowski M. Żywioł polski na ziemiach litewskich. Zakopane, 1917, s. 44–45; B. H. Polskość na Litwie // Myśl Polska. 1915, z. 4, s. 46–47.

¹⁰ Buchowski K. Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 117.

mo identifikacijos momentas buvo tai, kad jie nepripažino Lietuvos lenko etnokultūrinio savitumo. Buvo teigiama, kad kas „jaučiasi esąs lenkas, kas galvoja ir kalba lenkiškai bei lenkiškai meldžiasi, tas ir yra lenkas, nepaisant netgi lietuviškos pavardės“¹¹. Jų požiūriu „visos lenkų tautos interesas“ buvo aukščiau krašto (Lietuvos) poreikių. Jų tapatybės formavimasi tiesiogiai veikė lenkiškojo nacionalizmo korifėjai Zygmuntas Balickis, Janas Ludwikas Poplawskis ir Romanas Dmowski, kurie, pažymėdami judėjimo „visalenkiškumą“, nepaisant Abiejų Tautų Respublikos, arba, kaip jie rašė, Lenkijos padalijimų XVIII a. pabaigoje sukurtų užtvartų (t. y. fakto, kad lenkai gyveno trijose skirtingose imperijose), ypatingą dėmesį skyrė liaudžiai ir į modernią lenkų tautą norėjo įtraukti ir ukrainiečius (kuriuos vadino „nevykusių lenkų dariniu“) ir baltarusius („atšaka, gentis, bet ne tautybė“). Jų tautinius sąjūdžius vertino kaip nenatūralius, nes jų (kaip ir lietuvių) ryšiai su Lenkija yra „istorinis faktas, kuris buvo pastarųjų protėvių sukurtas teisėtai ir savanoriškai“¹². Anot šios ideologijos, lietuvių, baltarusių bei ukrainiečių lenkėjimas rodė lenkų kultūros patrauklumą. Savo ruožtu atsidavimas rusinimui ir vokiecinimui buvo vertinamas kaip lenkų tautos išdavimas. Be to, jie kategoriškai pasisakydavo prieš numatomus federacinius valstybinius ryšius, nes, jų nuomone, ir politiniu, ir kultūrinu požiūriu lietuvių gyvenamasis kraštas – lenkiškas¹³. Jie nematė integralios istorinės Lietuvos visuomenės, nes išžiūrėjo kardinalius besiformuojančių etnosocialinių grupių politinių, kultūrinių interesų skirtumus. Józefas Hłasko rašė: „Tai bevalis kraštas. Čia nėra bendro vardiklio, kuris sietų atskiras visuomenės grupes. Čia kiekviena visuomenės šaka turi savo valią, kuri paralyžiuoja bendrą darbą.“¹⁴ Istorinė Lietuva buvo laikoma tik teritoriniu vienetu ir jokių jos savarankiško valstybingumo perspektyvų jie nematė. Tokias perspektyvas jie siejo su Lenkija. Antra vertus, jie „visalenkiškumo“ vardan ypač aštriai pasisakė prieš Lietuvos lenko tapatybės projekcijas, besirandančias krajovcų aplinkoje. Janas Bohuszewiczius rašė: „Kovojame su visais, kurie pareiškė mums esą ir toliau kultūrinu požiūriu lieką lenkai, bet politiniu – kurią Lietuvos ir Baltarusijos krašto tautiškumą.“¹⁵

Tiesa, tokios bendralenkiškos (kultūrine prasme) tapatybės adeptai nebūtinai buvo endekai. Bene geriausias pavyzdys, iliustruojantis šią tezę, – Tado Vrublevskio (Tadeusz Wróblewski) pažiūros ir veikla. Šis žymus XX a. pradžios Lietuvos visuomenės veikėjas, advokatas, paramasonų ložių narys buvusių LDK žemių ir

¹¹ *Obst J. Polska i Litwa*. Wilno, 1912, s. 31.

¹² Plačiau žr. *Kłoczowski J.*, red. *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 2. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000, s.149–52.

¹³ Plačiau: *Miknys R.* Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai // *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX–XX a. pradžia). Vilnius, 1991, p. 178.

¹⁴ *Głosy polskie z nad Wilii* // *Świat*. 1915, nr. 23, s. 2.

¹⁵ *Bohuszewicz J.* *Obóz polski* // *Goniec Wileński*. 1908, nr 18.

etninės Lenkijos lenkus laikė viena integralia kultūrine ir tautine bendruomene. Paprasčiau tariant, tautine prasme šių dviejų istorinių regionų lenkai iš esmės nesiskyrė. Tačiau toks lenkiškumo supratimas ir identifikavimasis su modernia lenkų tauta netrukdė T. Vrublevskui būti vienu nuosekliausių negausių krajovcų ideologijos šalininkų. Jis puikiai suvokė, kad tik valstybės atkūrimas buvusios LDK žemėse leis išspręsti tautinius prieštaravimus ir apsaugos čia gyvenančias tautas nuo stipresnių kaimynų agresijos. Be kita ko, T. Vrublevskis pasiūlė vieną įdomesnių, nors vargu ar praktiškai realizuotiną, tautinių problemų sprendimų mechanizmą – kultūrinės personalinės autonomijos idėją, kurią jis pasiskolino iš austromarksistų¹⁶.

Taigi d i d ž i o j i istorinės Lietuvos lenkakalbės visuomenės dalis, kurią teisingiausia vadinti lenkais Lietuvoje, tapatinosi su modernia lenkų tauta ir rėmė vienkopį ar kitokį Lietuvos inkorporavimo į Lenkiją modelį. Tokią tapatybės ideologiją puoselėję asmenys niekaip negali būti priskiriami *senalietuvių* tipui.

Kita grupė, nors ir tapatinosi su lenkakalbe kultūra, dar aiškiai jautė LDK bajoriškos kultūros savitumą lyginant ją su tokia pat Lenkijos ir buvo linkę vadintis ne lenko Lietuvoje, o Lietuvos lenko vardu, ar tie, kurie įvardydavo esą lenkai-lietuviai (*Polak-Litwin*). Pažymėtina, kad Lietuvos lenko (*Polaka litewskiego* ar *litewskiego Polaka*) tapatumo atvejų bene dažniausiai galima aptikti krajovcų aplinkoje. Konkretūs atvejai turi labai individualių, netgi svarių besiskiriančių bruožų.

Istoriografijoje, remiantis jų sampratos bei pasaulėžiūros ypatumais, skiriamos dvi grupuotės: 1. krajovcai konservatoriai – tradicionalistai, kurie sudarė daugumą, ir 2. krajovcai demokratai.

1. *Krajovcai konservatoriai – tradicionalistai*. Šioje grupėje taip pat galime išskirti keletą tipų: katalikiškos orientacijos (Vilniaus vyskupas Eduardas von der Roppas, Stanisławas Łopaciński); lojalistai, t. y. politine prasme deklaravę visišką lojalumą Romanovų imperijai (broliai Ipolitas ir Ignacas Korwin-Milewskiai, Rusijos valstybės tarybos nariai: Aleksandras Chomiński ir Aleksandras Meyszto-wiczius), demokratinės orientacijos tradicionalistai (Konstancija ir Romanas Skirmuntai, Česlovas Jankowskis, Mečislovas Jałowickis). Visi jie žiūrėjo į Lietuvos ir Baltarusijos teritoriją kaip į vientisą „Kraštą“, t. y. kaip į bendrą nedalomą politinę, visuomeninę, kultūrinę ir ekonominę visumą, turinčią savitas istorines-kultūrinės tradicijas ir specifinę gyventojų struktūrą. Taip pat buvo pabrėžiamas šio krašto interesų atskirumas, lyginant juos su Rusijos ir Lenkijos karalystės interesais¹⁷.

¹⁶ *Staliūnas D.* Tado Vrublevskio politinės minties bruožai // Lietuvos Atgimimo istorijos studijos, t. 13: Mykolas Römeris. Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 150–170; *idem.* Tadeusz Wróblewski a idea kulturalnej autonomii personalnej na Litwie na początku XX w. // *Jurkiewicz J.*, red. Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11–12 maja 1998). Poznań: Instytut Historii UAM, 1999, s. 99–107.

¹⁷ *Ромер М., Ромер Охенковска Е.* Поляки // Формы национального движения в современных

Krajojvcų konservatorių visuomenės samprata taip pat turėjo vieną bendrą bruožą. Jie visuomenę suprato kaip istorinės Lietuvos visuomenę, įvairiakalbę, tačiau homogenišką, siejamą bendros praeities ir bendros religijos bei amžių suformuotos visuomenės hierarchijos. Paskutinis iš minėtų komponentas buvo ypač sureikšmintas. Visuomenės lyderiai buvo „ponija“ – dvarininkai, vadovaujantys šlėktai ir žemutiniams tos visuomenės sluoksniams – liaudžiai, kalbančiai daugiausiai lietuviškai ir baltarusiškai. Ponai ir liaudis nebuvo lygiaverčiai visuomenės komponentai. „Ponai“ ne tik geriausiai suvokė tos visuomenės poreikius, bet ir rūpinosi žemesniųjų visuomenės sluoksnių likimu¹⁸. Taigi jiems istorinės Lietuvos visuomenė buvo įsikūnijęs idealios patriarchalinės visuomenės modelis. Aplinkybės, kad įvairios visuomenės grupės kalbėjo skirtingomis kalbomis, jie nelaikė problema.

Taigi, buvo pripažįstama tik bendra LDK gyventojų tapatybė, t. y. tik politinės tautos samprata. Ji buvo siejama su Jogailaičių unijos tradicija, t. y. siekta atkurti Lenkijos ir Lietuvos Valstybę. Šiai grupei priskirtų asmenų pažiūros kartais turėjo ir esminių skirtumų. Trumpai apstokime prie kelių kraštutinių.

Konstancija Skirmunt, pripažindama lietuvių tautinį judėjimą ir jam pritarinama, propagavo abiejų tautų (lenkų ir lietuvių) viena kitos pažinimą ir suartėjimą, išmokstant viena kitos kalbą, dalyvaujant viena kitos kultūriniame gyvenime. Ypač lenkai buvo skatinami dalyvauti plėtojant lietuvišką raštiją¹⁹. K. Skirmunt Lietuvos lenkus ir lietuvius traktavo kaip vieną visuomenę, manė, kad galima būti lietuviu ir nevarojant lietuvių kalbos, pabrėždama, jog specifinį lenko-lietuvio tipą suformavo istorinės sąlygos²⁰.

государствах. Санкт Петербург, 1910, с. 371–373. Istoriografijoje rašyta, kad po 1863–1864 m. sukilimo kaip tik konservatorių tradicionalistų, dažnai įvardijamų „lojalistais“, aplinkoje buvo pastebėta, kad iš Lenkijos karalystės peršamas patriotizmas neša pavojų istorinei Lietuvai ir todėl įsitvirtino nuomonė, jog Karalystės ir vadinamojo Vakarų krašto interesai akivaizdžiai skiriasi (*Jurkowski R. Ziemiaństwo polskie Kresów Północno–Wschodnich 1864–1904. Warszawa, 2001, s. 76*).

¹⁸ *Meysztowicz W. Gawędy o czasach i ludziach: I. Pozzlo z dymem. Londyn, 1973, s. 117.*

¹⁹ *Futurus (K. Skirmunt). Kartki krajowe. Wilno, 1913; Futurus (K. Skirmunt). Kartki polityczne ze spraw krajowych poruszanych w prasie wileńskiej 1905–1907. Warszawa, 1907.*

²⁰ Dariuszas Szpoperis pateikė šiek tiek kitokią interpretaciją. Anot lenkų tyrinėtojo, nors K. Skirmunt į liaudį žiūrėjo globėjįškai, kartu ji yra išreiškusi pageidavimą, kad „tas, kuris ne liaudies visuomenės sluoksniuose jaučiasi lietuvis, turi siekti to, ko anksčiau nereikėjo: pažinti ir išmolti protėvių ir liaudies kalbą – lietuvių kalbą“. Szpoperis rašo, kad taip ji įprastą senąją tapatybės formulę – „Gente Lithuanus (vel Ruthenus) natione Polonus“ keitė kiek neįprasta – „Gente Lithuana Natione Lithuana“. „Priklausau lietuviškajam elementui, gyvenančiam ir tarpstančiam be paliovos ne tik tai liaudyje, bet ir tarp bajorų Vytauto ir Gedimino žemėje. *Gente Lithuana, natione Lithuana*“ (*Skirmunt K. Słowo odpowiedzi // Kurier Polski. Warszawa, 1906 X 27 (14), nr 293, s. 1*). Todėl esą akivaizdu, kad ji savo susivokime gravitavo link modernios politinės tautos tipo – „natione lithuana“ tapatybės (*Szpoper D. Gente Lithuana, Natione Lithuana. Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmunt (1851–1934). Gdańsk, 2009, s. 180, 123–124, 141–143*).

Kitokį lenkiškumo ir lietuviškumo santykį reprezentuoja jau minėtų brolių Korwin-Milewskich atvejais. Nors jų pažiūros ir nebuvo identiškos, kai kurie pamatiniai jų pažiūrų panašumai leidžia juos skirti vienai – konservatyviosios lenkiškos tapatybės – kategorijai. Abiem broliams buvo būdingas ikimodernus pasaulėvaizdis, kuriame etniškumas ar tautiškumas nebuvo politiškai svarbios kategorijos. Visuomenės, kartu ir politiniame gyvenime svarbiausias vaidmuo turėjo atitekti tradiciniam elitui – bajorijai, taigi tokiems kaip abu broliai Korwin-Milewskiai. Toks konservatyvus pasaulio suvokimas lėmė priešų ir draugų konsteliaciją. Sąjungininkė turėjo būti Rusijos imperijos valdžia, galinti ir privalanti užtikrinti bajorijos dominavimą ir jos kultūros puoselėjimą, už tai ji turi atsidėkoti besąlygišku lojalumu. Priešai buvo ne tik modernūs baltarusių, o ypač lietuvių tautiniai sąjūdžiai, kurie vaizduoti ne kaip tautiniai politiniai judėjimai, bet kaip socialinio valstiečių antagonizmo dvarininkams apraiška (ypač arogantiškai Ipolitas atsiliepdavo apie lietuvių kalbą, neigdamas, pasakytume, bendrinės kalbos egzistavimą). Taip buvo traktuojamas ir tautinis lenkų judėjimas Lenkijos karalystėje, nes jis buvo demokratinis. Todėl mūsų neturėtų stebinti deklaracijos apie būtinybę aiškiai atskirti Lietuvos ir Lenkijos interesus. Tokiame kontekste jiems kartais buvo patogų vadintis Lietuvos bajorija ar tiesiog lietuviais. Tokia terminija tarsi įteisindavo jų pretenzijas atstovauti visiems krašto gyventojams²¹. Kaip matome, šis lietuviškumas yra instrumentinis; jis yra sąlygotas siekio apginti esamą socialinį *status quo* ir ypač vadovaujamą bajorijos vaidmenį.

Taigi šios grupės adeptai ar bent jau dalis jų iš tiesų artimi straipsnio pradžioje aprašytam *senalietuvio* tipui. Jų puoselėtose tapatybių ideologijose aiškiai matyti tapatinimasis su istorine Lietuva, o neretai (kaip brolių Korwin-Milewskich atveju) ir ryškus patriarhalizmas, besireiškęs siekiu išlaikyti vadovaujamą socialinio elito vaidmenį visuomenėje.

2. *Krajočiai demokratai*. Krajočiai demokratai, kaip ir jų oponentai iš konservatorių stovyklos, traktavo istorinę Lietuvą kaip integralų kraštą, tačiau jų tapatybės modelis buvo kitoks.

Visų pirma, Krašto – istorinės Lietuvos – visuomenę jie suvokė kaip pilietinę demokratinę, t. y. bent jau kaip siekiamybę, modeliavo politinę lietuvių tautą, susidedančią iš įvairiakalbių etninių (tautinių) grupių. Čia reikia pažymėti, kad jie neneigė etnokultūrinės tautos egzistavimo. Tokių tautų susiformavimas buvusios LDK teritorijoje buvo laikomas pilietinės politinės visuomenės ir naujo valstybinio organizmo tapsmo prielaida. Buvo manoma, kad tik ugdant istorinės Lietuvos liaudies tautinę savimonę bus įdiegta pilietinė savimonė, istorinės Lietuvos bendrumo

²¹ *Korwin-Milewski H.* Siedemdziesiąt lat wspomnień. Warszawa: Gryf, 1993, ypač p. 132, 147, 321, 335, 336; *Weeks Th. R.* Political and National Survival in the Late Russian Empire: The Case of the Korwin-Milewski Brothers // *East European Quarterly*. Vol. XXXIII, No. 3, p. 347–369.

suvokimas²². Šia prasme krašto demokratiniai tautiniai judėjimai, ypač lietuvių ir baltarusių, buvo vertinami kaip jėga, kuri padės sukurti pilietinę visuomenę.

Tuo pat metu kiekvienam demokratinės krajojvų srovės veikėjui modernių lietuvių ir lenkų tautų formavimasis, o ypač aštrėjantis konfliktas tarp jų tapo didele dilema, savotišku iššūkiu. Visi jie buvo išaugę veikiami abiejų kultūrinių ir kalbinių tradicijų, todėl stiprėjantys etnolingvistiniai nacionalizmai jiems iškėlė sudėtingą tautinės savimonės klausimą. Bene vaizdingiausiai tą dilemą yra nusakęs Mykolas Römeris: „Aš dar tuomet aiškiai nesupratau, kad mano oda yra savotiška – ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatinga sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuvištos žymės – sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos padaras, – oda, kurioje ir siela yra ypatinga, – ne lietuviška, bet ir ne lenkiška.“²³ Panašiai savimonės dvilypumą buvo nusakęs ir Juozapas Albinas Herbačiauskas: „Aš nuo tėvo apturėjau lenkų kultūrą, nuo motinos – Lietuvos kraują!“²⁴ Turint omenyje šį savimonės dvilypumą, visiškai nestebina tai, kad šie Lietuvos bajorijos palikuonys, nusakydami tautinio tapatumo esmę, nelaikė objektyvių, t. y. etnokultūrinių, kriterijų svarbiausiais. J. A. Herbačiauskas, apibrėždamas lietuviškumo esmę, atmetė kalbą kaip vienintelį kriterijų: „Lietuvis yra ne tik tas, kuris kalba lietuviškai, bet ir tas, kuris senosios lietuvių kalbos nemoka, bet vis dėlto kultūriškai jaučiasi susijęs su lietuvių dvasios junginiu (Kraševskis, Narbutas, Jucevičius).“²⁵ Kaip rašyta, ir K. Skirmunt svarbiausiu tautiškumo kriterijumi laiko ne kalbą, bet savimonę²⁶.

Dviguba tautinė savimonė bei geopolitiniai ir geokultūriniai sumetimai lėmė, kad minėti asmenys puoselėjo nacionalizmą epochoje savitą ateities modelį. J. A. Herbačiausko nuomone, politinis suverenitetas galimas tik sukūrus savitą tautinę kultūrą. Norint įgyvendinti šį tikslą Lietuvoje, reikia siekti dviejų kultūrų – liaudiškos (lietuviškos) ir bajoriškos (lenkiškos) – sintezės. Liaudiškoji subkultūra svarbi tuo, kad ji išsaugojo lietuvių kalbą, o bajoriškoji – savo turėta pilietine-valstybine tradicija. Panašią demokratinės modernios tautinės kultūros sampratą

²² Römer M. Dziennik, t. 3, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 138-2230, l. 62, 66.

²³ Mykolo Römerio autobiografija, parengė M. Maksimaitis // Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 13: Mykolas Römeris. Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 190.

²⁴ Cituojama pagal: *Sirutavičius V.* Apie „Blogą lietuvi“ Juozapą Albiną Herbačiauską // Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 272.

²⁵ *Herbaczewski J. A.* Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej. Kraków, 1905, s.11; ta pati mintis akcentuota ir kitur: *Herbaczewski J. A.* W kwestji sporu polsko-litewskiego słów kilka // Kurjer Litewski. 1907, nr 155.

²⁶ *Futurus [K. Skirmuntaitė].* Kartki polityczne ze spraw krajowych poruszonych w prasie wileńskiej 1905–1907 r. Warszawa, 1907, s. 33.

puoselėjo ir M. Römeris²⁷. Su tokia dviejų subkultūrų sintezėje sukurta tautine kultūros samprata buvo susijęs ir būsimas valstybės modelis. Anot J. A. Herbačiausko, bajorijai bus lengviau integruotis į modernią lietuvių tautinę kultūrą, jei bus išlaikytas valstybinės tradicijos tęstinumas, t. y. išlaikyta federacija su Lenkija. Geopolitiniai motyvai taip pat skatino kurti tokią federaciją, nes, Herbačiausko nuomone, tik taip buvo galima atsilaikyti prieš Rusiją ir Vokietiją²⁸.

Ar Skirmuntaitė, Herbačiauskas, Römeris ir kiti panašiai Lietuvos ateitį modeliaivę asmenys be aiškiai suvoktų geokultūrinių ir geopolitinių motyvų matė kokį nors tvirtą pagrindą, į kurį atsirėmus buvo galima siekti dviejų subkultūrų – lietuviškos ir lenkiškos – suartėjimo? Be jokios abejonės, toks pagrindas buvo bendra praeitis. Tą Lietuvos visuomenės istorijos raidoje atsiradusią vienovę, lietuviškos ir lenkiškos kultūros sintezę jiems simbolizavo A. Mickevičius ir kiti XIX a. pradžioje lenkiškai rašę Lietuvos literatai. Anot Herbačiausko, Mickevičiaus idėjų dar nesuprato nei lietuviai, nei lenkai: „Jo kūrybą vis dar traktuojantys iš nacionalizmo pozicijų, visiškai ignoruodami sintetinius pradus, išreiškiančius virštautines mintis, susiejus su šiandienine tautiškumo samprata.“²⁹ Beje, 1933 m., būdamas Kauno universiteto rektoriumi, M. Römeris pokalbyje su žurnalo „Trimitas“ korespondentu prisipažino, kad save priskirtų Lietuvos lenkų tautai, jeigu tokia tauta egzistuotų³⁰. Tokios tautos atstovu, jos protėviu M. Römeris laikė būtent A. Mickevičių. 1920 m., jau grįžęs į Lietuvą, rašė savo artimam pažįstamam, Lietuvos nepriklausomybės akto signatarui, tuo metu dirbusiam Lietuvos atstovybėje Romoje, Jurgiui Šauliui: „Aš nesu nei išskirtinai lenkas, nei išskirtinai lietuvis, bet tuo pačiu metu ir lenkas, ir lietuvis. <...> Kas buvo Adomas Mickevičius, nežino nei lenkai, nei lietuviai. Bet labai gerai tai žinau aš, nes pats esu toks pat, kaip jis, nes pats jaučiu tai, ką jautė jisai, nes pats taip pat priklausau tai pačiai psichinei rasei kaip ir jis. Yra tai išmirštanti rasė, o visa tai, kas išmiršta, yra nevaisinga.“³¹

Krajovcams demokratams būdinga kolektyvinė tapatybė yra artima *senalietuviškajai* – jie nenori tapatintis nei su etnolingvistine lietuvių, nei etnolingvistine

²⁷ *Herbaczewski J. A.* Odrodzenie Litwy..., s. 11; *Sirutavičius V.* Apie „Blogą lietuvį“..., p. 27–279; *Sirutavičius V.* Dvi lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas) // *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13; Mykolas Römeris. Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 59.

²⁸ *Herbaczewski J. A.* Odrodzenie Litwy..., s. 18–19; *Herbaczewski J. A.* W kwestji sporu polsko-litewskiego słów kilka // *Kurjer Litewski*. 1907, nr 155; *Herbačevskis J.* Kur eini, lietuvi? Vilnius, 1919, p. 10; *Sirutavičius V.* Apie „Blogą lietuvį“..., p. 283.

²⁹ *Herbaczewski J. A.* Odrodzenie Litwy..., s. 29.

³⁰ *Bičiūnas V.* Kelias į Vilnių // *Trimitas*. 1933, Nr. 28, p. 28. Beje, kaip nurodo J. Sawickis, M. Römeris 1927 m. oficialiai, dokumentuose prisistatė Lietuvos lenku („Polak litewski“) (žr. *Sawicki J.* Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, s. 143).

³¹ *Römer M.* Dziennik, t. 28, LMAVB RS, F. 138-2254, l. 240.

lenkų tauta, jų idealas – valstybės (at)kūrimas buvusios LDK žemėse. Tačiau be sąlygiškai juos priskirti *senalietuvių* tipui negalime, nes iš principo jie, pavyzdžiui, M. Römeris, buvo moderniuju, ypač „valstietiškuju“ nacionalizmu pusėje, o valstybės (at)kūrimą buvusios LDK žemėse rėmė daugiausia dėl pragmatinių sumetimų (nes taikiai pasidalyti tų žemių buvo neįmanoma; be to, toks sprendimas buvo naudingas geopolitiškai). Jų puoselėtose tapatybių ideologijose galima aiškiai matyti kitą – ne etnolingvistinę, tačiau lygiai taip pat modernią – pilietinės tautos koncepciją, kai lietuviai yra visi (istorinės) Lietuvos piliečiai, kad ir kokią kalbą jie laikytų gimtąja.

Taigi, kokie susiklostė santykiai tarp šias skirtingas tapatybes puoselėjusių lenkakalbių Lietuvos visuomenės grupių ir modernaus lietuvių tautinio judėjimo arba, kaip rašo kai kurie istorikai, *jaunalietuvių*?

Lenkai Lietuvoje, kurie tapatinosi su modernia etnolingvistine lenkų bendruomene, paprastai rėmė kurį nors Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo modelį, dažnai – endekišką, kuris lietuviams galėjo numatyti ne daugiau kaip tautinės mažumos statusą. Būtent tokios nuostatos, kaip rodo rinkimų į Rusijos Dūmas rezultatai, laikraščių tiražai ir kiti panašūs indikatoriai, ir vyravo Lietuvos lenkų visuomenėje. Šios grupės niekaip negalėtume pavadinti *senalietuviais*. Nors ir endekiškoje spaudoje dažnai nuskambėdavo teiginių, kad lietuviai esą neturi teisės savintis Lietuvos vardą, nes tikroji Lietuva – istorinė (t. y. buvusios LDK žemės), tačiau endekams Lietuva – tik Lenkijos priedėlis (Lenkijos tąsa), kraštas, negalintis pretenduoti į savarankiško politinio subjekto statusą. Tokių pažiūrų lenkų kaip T. Vrublevskis, kurie Lietuvos ir Lenkijos lenkus laikė ta pačia kultūrine bendruomene, bet kartu buvo ir lietuviai politine prasme, buvo vienetai.

Konservatyviausioji Lietuvos bajorijos dalis, kuri save dažnai įvardydavo lietuviiais, modernų tautinį lietuvių (kaip ir baltarusių) judėjimą laikė savo oponentais. Tačiau, kiek galima spręsti iš esamų tyrimų, jie save laikė lenkų aristokratija, o jų lietuviškumas buvo grynai instrumentinis ir nulemtas siekimo apginti esamą socialinį *status quo* ir ypač vadovaujamą jų atstovaujamo luomo vaidmenį.

Krajovcai konservatoriai ir su didelėmis išlygomis – demokratai, iš tiesų, galėtų būti įvardyti kitokios lietuviybės atstovais (*senalietuviais*). Tačiau krajovcų demokratų grupė buvo negausi ir neįtakinga, tai gerai iliustruoja kad ir krajovcų leistų laikraščių menkas populiarumas ir trumpaamžiškumas („Gazeta Wileńska“ (1906), „Kurier Krajowy“ (1912–1913)). Bene idealiausiai *senalietuvio* tipą atitiktų krajovcai konservatoriai. Taigi, *senalietuvių* ir *naujalietuvių*, kaip analitinių kategorijų, vartoseną, mūsų supratimu, yra galima aprašant skirtingus kolektyvines tapatybės tipus XX a. pradžios Lietuvoje, tačiau krajovcų veikla ir pažiūros negali paremti tezės apie *senalietuvių* ir *naujalietuvių* konfliktą, nes šios grupės adeptai su

modernaus lietuvių tautinio judėjimo lyderiais ginčijosi, bet nekariavo³². Jie nepriarė tautinės Lietuvos etnografinėse ribose, valstybės, kurioje būtų dominuojanti tauta ir tautinės mažumos, kūrimumi, bet lygiai taip pat jiems buvo nepriimtinas ir dalies lenkų politikų siekis aneksuoti Lietuvą. Neatsitiktinai bene ryškiausia krajojvcų demokratų grupės figūra M. Römeris po Pirmojo pasaulinio karo pasirinko Lietuvą, kur gyveno ir dirbo, o ne Lenkiją. Panašus į jį buvo irgi prie Lietuvos lenkų save priskyres Stanislovas Narutavičius, Lenkijos prezidento Gabrieliaus Narutowicziaus brolis. Jis 1917–1919 metais aktyviai dalyvavo naujosios Lietuvos kūrimumo darbe, nes „tikėjo, jog yra galimybė susiformuoti nepriklausomos Lietuvos piliečio tipui, panašiam į belgų valonus. Lojaliems savo bendrai valstybei, tačiau išsaugojusiems savo lenkiškumą etnokultūriniu požiūriu. Pats save taip identifikavo“³³. Panašių nuostatų laikėsi tautinei Lietuvai dirbę Tadeusz Dowgirdas, Leonas Domeyko, kunigas Bronisławas Żongolowiczius³⁴. Kartu reikia pažymėti, kad nors S. Narutavičius ir pasirašė tokios Lietuvos nepriklausomybės aktą 1918 m. vasario 16 d., jam tokia Lietuva netapo sava (kaip žinoma, jis 1932 m. nusižudė)³⁵. Lygiai taip pat tautinė Lenkija netapo sava nei Ludwikui Abramowiczui, nei Bronisławui Krzyżanowskiui, nei Zygmuntui Jundziłłui ir dar daugeliui kitų.

Šis straipsnis tėra pirmas bandymas, kuriuo siekiama apibūdinti XX a. pradžios lenkakalbėje Lietuvos visuomenėje vyravusios kolektyvinės tapatybės tipus. Tolesni tyrimai gali šias mūsų išvadas gerokai pakoreguoti, tačiau vargu ar jie galės pakeisti pagrindinę mūsų išvadą: konflikto ašis buvo tarp modernaus lietuvių ir modernaus lenkų tautinių sąjūdžių, pirmiausia jo endekiškos srovės.

³² Pats K. Buchowski yra nurodęs, kad „senlietuviams“ kartais save įvardiję krajojvcai konservatoriai tradencialistai šį terminą vartojo „siekdami pabrėžti tokiu būdu ryšį su jaunalietuvių judėjimu“ („To wlaśnie w kręgach konserwatywnych najchętniej używano nazwy *starolituinię*, podkreślając w ten sposób nić łączności z ruchem *modolitewskim*.“ Žr. *Buchowski K.* Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzegania i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku, s. 98). Be to, jis taip pat pripažįsta, kad to termino nevartoję krajojvcai demokratai, daugiausia identifikavę save Lietuvos lenkais, ieškojo *modus vivendi* įtvirtinant krašto tautų santykiuose pilietinį principą, remiantis bendro politinio intereso paieškoms (ten pat, p. 99–100).

³³ *Narutowicz K.* Próba naszkicowania sylwety mojego ojca Stanisława Narutowicza, jakim go pamiętam // *Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia. Historica.* IV 1990. Poznań, s. 204–205. Pažymėtina, kad apie tokią pačią Lietuvos lenkų perspektyvą kalbėjo ir minėtas Ottonas Zawisza (*Zawisza O.*, *Litwini* w Litwie, s. 16).

³⁴ *Bardach J.* O dawnej i niedawnej Litwie, s. 227.

³⁵ Tokių asmenų būta ir daugiau. M. Römeris mini faktą, kad 1921 m. Kaune bandė organizuoti „Senųjų lietuvių“ („Staro-Litwinów“) klubas. Potencialių klubo narių sąrašė buvo senų lietuviškų giminių bajorai: be M. Römerio, Wacławas Bielskis, Czesławas Milwidąs, Stefanąs Billewiczius, generolas Sylwesteris Żukowskis (Silvestras Žukauskas), Dominikas Dowgiałło, Jerzy Dowiatas, Oskarąs Milašius ir kt. Jie nenorėjo taikstytis su besiklostančia jiems, lenkiškos kultūros žmonėms, nepalankia situacija ir bandė susirasti sau vietą naujojoje Lietuvoje (*Savicki J.* Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos // *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15. Vilnius, 1999, p. 167.